ABDULLAH b. MU'TEZ

عبد الله بن المعتز

bk. İBNÜ'l-MU'TEZ

Abbâsî halifesi, edip, münekkit ve şair.

II, 244; *Îżâḥu'l-meknûn*, I, 131, 2
105, 275, 393, 516, 598; *Hediyyet*
125; Ahmed Hüseyin Şerefeddin, *Tâ*
ni'ṣ-ṣeḳāfî, Kahire 1387/1967, IV, 19
212, 214, 244-247; Ali Sâmî en-Ne
tü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm, Kahire
İndeks; Hüsnî Zeyne, *el-ʿAḳl ʿinde*
Beyrut 1978, s. 128; W. Montgome
lam Düşüncesinin Teşekkül Devri
Fığlalı), Ankara 1981, s. 289, 290; A
İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥsi'l-ʿilmî*, Cidde 1403/1983, s. 389; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 340-393; a.mlf., *Fî ʿilmi'l-kelâm*, Beyrut 1411/1991, III, 469; G. Monnot, *Islam et Religions*, Paris 1986, s. 74-75; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meṣâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 634-647; Ahmed Es'ad, "Aḥmed b. Yaḥyâ b. el-Murtażâ ez-Zeydî el-Muʿtezilî", *el-İctihâd*, sy. 10-11, Beyrut 1411/1991, s. 383-392; Rıdvân Seyyid, "ed-Dâr ve'l-hicre ve aḥkâmühümâ ʿinde İbni'l-Murtażâ", *a.e.*, sy. 12, Beyrut 1412/1991, s. 213-240; R. Strothmann – [G. R. Smith – J. R. Blackburn], "al-Mahdī li-Dīn Allāh Aḥmad b. Yaḥyā b. al-Murtaḍā", *EI²* (İng.), V, 1241; Şehîdî Sâlihî, "Tefsîr ve Tefâsîr-i Şîʿa", *DMT*, IV, 524.

MUSTAFA ÖZ

İBNÜ'l-MUTAHHAR el-HİLLÎ

(bk. HİLLÎ, İbnü'l-Mutahhar).

İBNÜ'l-MU'TEMİR

(ابن المعتمر)

Ebû Attâb Mansûr b. el-Mu'temir
b. Abdillâh es-Sülemî el-Kûfî
(ö. 132/750)

Hadis hâfızı, tâbiî.

Kûfe'de doğdu. İlk öğreniminden sonra 80 (700) yılı civarında hadis tahsiline başladı. Başta kıraat ve fıkıh olmak üzere dinî ilimleri öğrendi. Ebû Vâil Şakīk b. Seleme, Saîd b. Cübeyr, İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve Mücâhid b. Cebr gibi tâbiîlerden hadis rivayet etti. Ashaptan Enes b. Mâlik ile Kûfe'de yaşayan diğer bazı sahâbîleri görmüş olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte hocaları tâbiînden olduğu için onu tebeu't-tâbiînden sayanlar da vardır (İbn Hibbân, *Meşâhîru ʿulemâʾi'l-emṣâr*, s. 166). İbnü'l-Mu'temir öğrenimini Kûfe'de tamamladı ve burada yaşadı. Ancak Hammâd b. Zeyd onu Mekke'de gördüğünü söylemektedir (Fesevî, II, 638, 788). Kendisinden Eyyûb es-Sahtiyânî, Ebû Hanîfe, Ma'mer b. Râşid, İbrâhim b. Edhem, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne gibi pek çok âlim hadis öğrendi.

Muhammed el-Bâkır'a fikrî yakınlığı sebebiyle İbnü'l-Mu'temir'in Şîîliğe meyli

nü'l-Mu'temir'i istemediği halde Kûfe kadılığına tayin ettiyse de o, her çareye başvurarak iki ay içinde kendisini bu görevden azlettirmeyi başardı. İbnü'l-Mu'temir Kûfe'de vefat etti.

İbnü'l-Mu'temir, güçlü hâfızası ve sika oluşu bakımından Kûfe'de yetişen hadis âlimlerinin en meşhurlarından biridir. Hadisleri birbirine karıştırmaz ve tedlîs yapmazdı. Hadis öğrenirken çok titiz davranır, güvenilir olduğu bilinenlerin dışında hiç kimsenin rivayetine önem vermezdi. Bu sebeple onu ne adâlet ne de zabt yönünden tenkit eden oldu. Hadisleri yazmak yerine ezberlemeyi tercih eder, talebelerine de bunu tavsiye ederdi. Ancak yaşlanıp hâfızasının zayıfladığını ve bazı hadisleri unuttuğunu farkedince bunları yazmadığına pişman oldu. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan İbnü'l-Mu'temir'in 2000 civarında hadis naklettiği, ayrıca fıkıh ve kıraat bilgisine sahip olduğu belirtilmektedir. İbnü'l-Mu'temir'in derin ilmi yanında sûfîliğine ve zühdüne de işaret edilmekte, az yeme, az konuşma ve az uyuma prensiplerini titizlikle uyguladığı, çok ağladığı ve ömrünün sonlarına doğru gözlerine perde indiği kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, "Ṣalât", 401; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983, s. 468-469; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, VI, 337; Yahyâ b. Maîn, *Maʿrifetü'r-ricâl* (nşr. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Dımaşk 1405/1985, I, 119; İbn Şâzân en-Nîsâbûrî, *el-Îżâḥ* (nşr. Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî), Tahran 1395 hş., s. 91; İclî, *eṣ-Ṣiḳāt*, s. 440-441; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif* (Sâvî), s. 208-209; Fesevî, *el-Maʿrife ve't-târîḫ*, II, 174, 190, 637-638, 788, 796, 798; III, 13, 15; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*, VIII, 177-179; İbn Hibbân, *eṣ-Ṣiḳāt*, VII, 473-474; a.mlf., *Meşâhîru ʿulemâʾi'l-emṣâr* (nşr. M. Fleischhammer), Wiesbaden 1959, s. 166; Kelâbâzî, *Ricâlü Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, II, 708; İbn Mencûye, *Ricâlü Ṣaḥîḥi Müslim* (nşr. Abdullah el-Leysî), Beyrut 1407/1987, II, 254-255; Ebû Nuaym, *Ḥilye*, V, 40-46; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), VII, 319-320; İbn Abdülhâdî, *ʿUlemâʾü'l-ḥadîs̱*, I, 223-224; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, I, 142-143; a.mlf., *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, V, 402-412; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 314-315; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, X, 312-315; Seyyid Ebü'l-Meâtî en-Nûrî v.dğr., *el-Câmiʿ fi'l-cerḥ ve't-taʿdîl*, Beyrut 1412/1992, III, 171-173.

SALİH KARACABEY

İBNÜ'l-MU'TEZ

(ابن المعتزّ)

Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed
el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer
el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî
(ö. 296/908)

Abbâsî halifesi, edip, münekkit ve şair.

23 Şâban 247'de (1 Kasım 861) hilâfet merkezi olan Sâmerrâ şehrinde doğdu. Müntasır-Billâh döneminde veliahtlıktan azledilmiş olan babası Muhammed, Müstaîn-Billâh zamanında Sâmerrâ'da üç yıl hapiste kaldıktan sonra Mu'tez-Billâh lakabıyla halife ilân edilmişti (866). Oğluna çok düşkün olan Mu'tez-Billâh onun adına dinar bastırdı. Eğitimi için özel hocalar tuttu. İlk derslerini bunlardan alan İbnü'l-Mu'tez, kardeşi İsmâil ile birlikte babası tarafından amcası Müeyyed-Billâh'ın azliyle veliaht tayin edildi (7 Receb 252 / 24 Temmuz 866). Babası 255'te (869) tahttan indirildi ve yerine geçen Mühtedî-Billâh tarafından atıldığı hapiste öldü. İbnü'l-Mu'tez, bu olaydan bir süre sonra babaannesi Kabîha ile birlikte Mekke'ye sürgüne gönderildi. Ardından da yeni halife ve amcası Mu'temid-Alellah tarafından Sâmerrâ'ya geri getirildi. Babaannesi İbnü'l-Mu'tezz'in eğitimiyle özel olarak ilgilendi. Ona zengin bir kütüphane tahsis etti; özel hocalar tutarak dil, tarih, lugat, ahbâr, edebiyat, şiir, kelâm, astroloji, hadis ve fıkıh gibi alanlarda geniş bir kültüre sahip olma imkânı sağladı. İbnü'l-Mu'tez, Ahmed b. Saîd ed-Dımaşkī'den dil ve din ilimleri sahasında uzun yıllar istifade etti. Basra ve Kûfe dil mekteplerinin önde gelen simaları Müberred ile Ebü'l-Abbas Sa'leb, Ebû Ali İbn Alîl el-Anezî, Ebû Saîd İbn Hübeyre el-Esedî, İbn Ebû Fenen, Muhammed b. İmrân ed-Dabbî, tarihçi Belâzürî onun başta gelen hocalarındandır. İbnü'l-Mu'tez ayrıca, Sâmerrâ'ya gelip kendisini ziyaret eden bedevîlerden de nâdir kullanılan lugat ve deyimlerle atasözü, özlü söz, nükteli hikâye ve fıkraları öğrenmeye çalıştı. Evinde düzenlediği ilim ve edebiyat meclislerine başta anılan hocaları olmak üzere zamanın ileri gelen âlim, edip ve şairleri katılıyordu. İlmî ve edebî toplantılara sık sık katılan Basra dil mektebi reisi Müberred her gelişinde birkaç gününü İbnü'l-Mu'tezz'in konağında geçirirdi. Bu meclislerin cazibesine kapılan Belâzürî onun hocaları arasına girmek için babaannesine başvurmuştu. Üstadı Ahmed ed-Dımaşkī bu olayı duyunca gücenmiş, bunun üzerine İbnü'l-Mu'tez,

hocasının çeşitli ilimlerdeki gücünden övgüyle söz eden bir kaside nazmetmişti (Merzübânî, *Nûrü'l-ḳabes*, s. 340-341; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, III, 47-48). Bu kaside henüz on üç yaşında bir çocuk olan İbnü'l-Mu'tezz'in şiir yeteneğini, dil, edebiyat ve din ilimlerinde geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aslında İbnü'l-Mu'tez babasının saray şairi Buhtürî'nin şiirleriyle büyümüştür. Onun sanat zevkinin oluşmasında bu büyük ustanın yanı sıra aynı zamanda iyi bir şair olan babası Mu'tez-Billâh'ın da etkisi görülür. On yedi yaşında iken babaannesi Kabîha'nın vefatıyla zor günler geçiren İbnü'l-Mu'tez, Sâmerrâ yakınındaki mesire yeri Matîre'ye taşındı. Hayatının on beş yılını geçirdiği ve eserlerinden birçoğunu telif ettiği bu dönemden şiirlerinde övgüyle söz eder.

İbnü'l-Mu'tez, dedesi ve babasının öldürülmesinden devlet erkânını sorumlu tuttuğu için halifeler onun siyasetle uğraşmasını engellemek amacıyla ilim, edebiyat, şiir ve eğlence ile meşgul olmasına imkânlar sağladılar. İbnü'l-Mu'tez de kendisini içki, şiir, müzik ve eğlenceye, ilim ve edebiyata verdi. Zamanla bu duruma alışan şair, amcası Mu'temid-Alellah'ın uzun süren hilâfeti döneminde (870-892) onunla ve bu devrede yönetimde ağırlığı görülen diğer amcası Muvaffak-Billâh ile iyi ilişkiler içinde oldu, kendileri için birçok kaside yazdı.

279'da (892) halife olan amcazadesi Mu'tazıd-Billâh'ın izniyle İbnü'l-Mu'tez hilâfet merkezi Bağdat'a taşındı. Bu değişikliğin, kendisini yakından takip etmek isteyen yeni halifenin isteğiyle gerçekleştiğini ileri sürerler varsa da (*EI²* [Fr.], III, 916) halifeyi metheden bir kasidesinden anlaşıldığına göre (*Dîvân*, I, 492-495, 506-507) bu talep bizzat ondan gelmiştir. Halife, İbnü'l-Mu'tezz'i yeni inşa ettirdiği Süreyyâ adlı sarayın bir konağına yerleştirdi. İbnü'l-Mu'tez, onun hilâfeti döneminde (892-902) ilim, edebiyat ve eğlence meclislerinin vazgeçilmez nedimi olduğu gibi saray şairi sıfatıyla halifeyi öven yirmi kadar manzume ile Süreyyâ sarayını tasvir eden birçok kaside kaleme almıştır (*Dîvân*, I, 477-479, 520-521). İbnü'l-Mu'tez Bağdat'ta da konağında ilim ve edebiyat meclisleri düzenledi. Bu meclislere başta Ebû Saîd İbn Hübeyre el-Esedî olmak üzere zamanın birçok âlim ve edibi devam etmiştir.

Müktefî-Billâh halife olunca (902) bu kritik dönemde kumandan Mûnis el-Muzaffer, İbnü'l-Mu'tez'den kuşkulanarak onu diğer bazı Abbâsî hânedanı mensuplarıyla birlikte hapse attı. Ancak İbnü'l-Mu'tez, Vezir Kāsım b. Ubeydullah b. Vehb'e yazdığı şikâyet dilekçesiyle hapisten kurtuldu. Halife Müktefî-Billâh ile veziri Kāsım b. Ubeydullah için kasideler yazmış olmasına rağmen sarayda dönen çeşitli entrikalardan bıkarak oradaki konağını terkedip eski bir evde yaşamaya başladı (*Dîvân*, II, 172-206). Hayatının bu devresinde törenlere, hatta cenaze, cuma ve bayram namazlarına bile katılmaktan çekinen İbnü'l-Mu'tez devlet görevlilerinin yakın takibinden kurtulamadı (Hatîb, X, 96). Şiddetli gurbet ve yalnızlık duyguları ile Bağdat'a sitem ve serzenişlerini, Sâmerrâ'ya övgülerini terennüm ettiği şiirlerini bu dönemde kaleme almıştır (*Dîvân*, II, 38-47).

Muktedir-Billâh'ın hilâfete geçmesiyle (908) başta Vezir Abbas b. Hasan el-Cercerâî ve halifenin annesi Şagab Hatun olmak üzere devlet görevlilerinin yönetimde uyguladıkları baskıcı tutum bazı kumandan, kadı ve kâtipleri rahatsız etti. Bunlar, 20 Rebîülevvel 296 (17 Aralık 908) tarihinde toplanarak halifeyi hal'edip İbnü'l-Mu'tezz'i Murtazî-Billâh (Râzî-Billâh, Muntasıf-Billâh) lakabıyla halife, bu eylemde lider durumundaki Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh'ı da vezir ilân ettiler. Ancak ertesi gün Mûnis el-Muzeffer'in başını çektiği, çoğu saray gulâmlarından oluşan taraftarları hücuma geçince eylemciler tutunamadılar. Yalnız kaldığını gören İbnü'l-Mu'tez mücevher tâciri İbnü'l-Cessâs'ın evinde gizlenmek zorunda kaldı. Bir rivayete göre tâcirin ihbarı üzerine 28 Rebîülevvel 296'da (25 Aralık 908) yakalandı. Beş gün süren ağır işkencelerden sonra 2 Rebîülâhir 296 (29 Aralık 908) tarihinde öldürüldü. Bir gün, bir gece süren hilâfeti sebebiyle birçok tarihçi İbnü'l-Mu'tezz'i Abbâsî halifeleri arasında saymamıştır. Onun hilâfeti, bir şeyin süre bakımından kısalığı konusunda Arap edebiyatında darbımesel olmuştur.

İbnü'l-Mu'tezz'in ölümüne, Ali b. Muhammed b. Bessâm el-Bağdâdî'nin birkaç beyitlik manzumesi dışında mersiye yazan olmamıştır (Hatîb, X, 101; İbnü'l-Verdî, I, 370). Zamanın ileri gelen şairlerinden yakın dostu Ebû Bekir İbnü'l-Allâf'ın, hikemiyat tarzında altmış beş beyitten oluşan fabl üslûbu ile nazmettiği *el-Ḳaṣîdetü'd-dâliyye*'sinin İbnü'l-Mu'tezz'in vefatına bir mersiye niteliği taşıdığını ilk defa edip ve vezir Sâhib b. Abbâd'ın farkettiği kaydedilmektedir. Bu kasidede şair, güvercinlerini yiyeceği endişesiyle komşuları tarafından öldürülen kedisine göz yaşı dökmektedir (Seâlibî, *S̱imârü'l-ḳulûb*, s. 152; İbn Hallikân, II, 107-111; Safedî, *Nektü'l-himyân*, s. 142). Muktedir-Billâh'tan sonraki Abbâsî halifeleri, Ali evlâdına karşı Abbâsîler'in güçlü savunucusu konumundaki İbnü'l-Mu'tezz'in anısına ve şiirlerine lâyık olduğu değeri vermişlerdir (Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb*, IV, 362-363; Ebû Bekir ez-Zübeydî, s. 123-124).

Zekâ, kültür ve yüksek seciye timsali, mağrur, cömert, yumuşak huylu, sabırlı, ancak kindar bir kişiliğe sahip olan İbnü'l-Mu'tez, Vezir İbnü'l-Furât'ı da ürkütmüştü. Onu yönetimden uzak tutmanın akıllıca bir iş olduğu fikri İbnü'l-Furât'a aitti (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, X, 274-276; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâ*, s. 130). İbnü'l-Mu'tez, hilâfet konusunda Abbâsîler ile Ali evlâdı arasındaki kavgadan son derece rahatsızdı. Bu sebeple şiirlerinde iki hânedanın kardeş olduğunu, barış içinde yaşamaları gerektiğini savunmuş, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin için methiyeler yazmış, Ehl-i beyt soyundan gelenlere karşı yergilerinde daha mutedil bir çizgi takip etmeye özen göstermiştir. İbnü'l-Mu'tez, taraflar arasında barışın tesisi için birbirinden kız alıp vermek suretiyle gerçekleşecek zorunlu bir evlilik projesinin de mimarı olmuştur (Ebû Ali et-Tenûhî, IV, 111).

Çağının şairleri arasında onun kadar değişik tür ve temada şiir nazmetmiş bir kimse bulunmadığı için "zamanın büyük şairi" ve "Hâşimoğulları şairi" gibi sıfatlarla nitelenen İbnü'l-Mu'tezz'in divanı öğrencisi Ebû Bekir es-Sûlî tarafından derlenmiştir. Divanında yer alan şiirler fahr, gazel, medih, muâtebât, tardiyât, vasf, hamriyyât, risâ', zühd ve hicâ başlıkları altında gruplandırılmıştır. Geleneksel hamâsî şiirlerin devamı niteliğinde çok sayıdaki fahriyyesinde kendi cömertlik, yiğitlik ve cengâverliğiyle şairliğini methetmiş, atası ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas ve atalarının yiğitliğiyle övünmüştür. Fahriyyelerinde ailesinden söz ederken Abbâsîler'le Ali evlâdı arasındaki ihtilâfa da temas etmiş, Abbâsî hânedanının hilâfete liyakatini savunmuş, buna karşı çıkan Şîa, Karmatî, Hâricî gibi grupları eleştirmiştir. Eleştirilerinde Şîa'ya karşı mutedil bir tavır sergilerken diğer aşırı gruplara karşı sert ve tehditkâr olduğu görülmektedir.

Abbâsî hânedanından biri olduğu için kazanç sağlamak gibi bir amacı bulunmadığından methiyelerinde abartıdan uzak gerçekçi bir üslûp göze çarpar. Çoğu Abbâsî halifelerine yazılmış methiyeleri arasında Mu'tazıd-Billâh'a ait olanların dışındakiler sönüktür. Mu'tazıd-Billâh'ın başarı ve kahramanlıklarını öven, onun Sü-

reyyâ adlı sarayını tasvir eden çok sayıda kasidesi vardır. Birçok kaynakta, İbnü'l-Mu'tezz'in devlet yönetimindeki amcaları ile amcazadeleri hakkındaki bu şiirleri hayatından endişe duyduğu için yazdığı kaydedilir (M. Abdülazîz el-Küfrâvî, s. 286). Bu övgülerin Abbâsî hilâfetine karşı duyduğu taassubun neticesi de olması muhtemeldir. Derin insanî duygularla nazmedilmiş az miktardaki mersiyeleri arasında babası Mu'tez-Billâh ile Mu'tazıd-Billâh hakkındaki manzumeleri önemlidir.

İbnü'l-Mu'tezz'in hiciv alanında şöhreti yoktur. İnsanlar arasında eşitlik, kardeşlik ve barışı savunan, ahlâkî erdemlere sahip, aristokrat ve kültürlü bir kimse olması ağır hicivler kaleme almasına engel olmuştur. Hayatı boyunca karşılaştığı acıları hiciv oklarıyla hafifletmek yerine sükûtle geçiştirmeyi (*Dîvân*, II, 430) veya kütüphanesine kapanmayı (*a.g.e.*, II, 41) tercih etmiştir. Bu sebeple divanının ilgili bölümünde yer alan bu tür şiirlerinin çoğu bir fantezi ve sanat gösterisi niteliğinde olup hiciv şairi İbn Bessâm el-Bağdâdî'ye yazdığı yergi bunlardandır. Ayrıca onun Bağdat, Kûfe ve bazı şehirlerle onların halklarına dair müstakil hicviyyeleri de vardır (*a.g.e.*, II, 27, 451-452). Divanının fahr, medih ve muâtebât bölümlerinde de sitem ve serzeniş kabilinden yergilerine rastlanır.

Gazelleri işret meclislerinde câriye, muganniye ve mugannîler için söylediği gönül eğlendirici şiirlerdir (*a.g.e.*, I, 314; Mes'ûdî, *el-Mürûcü'z-zeheb*, IV, 203; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, X, 278). Genellikle kasidelerinin giriş kısmında yer alan gazelleri arasında parlak teşbihlerle kadın güzelliğini tasvir ettiği manzumelerin yanında erkek güzelliğini terennüm ettiği parçalar da vardır. Sûlî ve Ebü'l-Ferec'e göre şair bu iki gazel türünde de ustadır (*el-Eğānî*, X, 218). Geleneksel gazellerden başka bâkir hayaller, orijinal teşbihlerle süslü, kıssa ve diyalog ağırlıklı yenilikçi gazelleri de vardır.

Saraylı gençlerin ve prenslerin birçoğu gibi vaktini eğlence ve işret meclislerinde geçirmiş olan İbnü'l-Mu'tez, III. (IX.) yüzyılın hamriyyât konusunda en fazla şiir yazan şairi kabul edilir (Şevkī Dayf, s. 108). Sadece konağında düzenlediği eğlence meclislerinde değil Deyr-i Abdûn, Deyr-i Sûsî, Deyr-i Matîre gibi zamanının tanınmış meyhânelerinde gördüklerini ve yaşadıklarını tasvir eden çok sayıda hamriyyât yazmıştır. Şairin hamriyyâtı A'şâ Kays, Ahtal, Hüseyin b. Dahhâk ve Ebû Nüvas'ınkilere benzetilir. Bu şairlerden özellikle Ebû Nüvâs'ta işret tasvirleri son derece samimidir. İbnü'l-Mu'tez'de ise bu tür, fantezi, hoş vakit geçirme ve sanat gösterme sınırları içinde kalmıştır. Ayrıca *Fuṣûlü't-temâs̱îl fî tebâşîri's-sürûr (Kitâbü'ş-Şarâb)* adıyla anılan, kendisine ve başka şairlere ait şiirlere de yer verdiği hamriyyâta dair bir eser yazmıştır.

Küçüklüğünden beri katıldığı av partilerinin de etkisiyle başarılı av tasvirleri (tardiyât) kaleme almış olan İbnü'l-Mu'tezz'in bu tür şiirleri divanının yedinci bölümünü oluşturur. İbnü'l-Mu'tezz'in en güzel ve yoğun teşbihleri tasvir, hamriyyât, tardiyât ve gazeliyyât türü şiirlerinde görülür. Buhtürî'nin övgüleri, İbnü'r-Rûmî'nin yergileri gibi İbnü'l-Mu'tezz'in teşbihleri de Arap edebiyatında darbımesel olmuştur (Seâlibî, *et-Tevfîḳ*, s. 208-209; *Şimârü'l-ḳulûb*, s. 182). Ebû İshak el-Husrî, teşbihlerindeki süslülük ve çeşitlilik bakımından Zürrumme'den sonra İbnü'l-Mu'tez'den daha başarılı şair bulunmadığını, Kalkaşendî ise onun mücevheratla ilgili teşbihlerini çok güzel bulduğunu söyler (*Ṣubḥu'l-aʿşâ*, II, 98). Şairin teşbih sanatındaki üstün başarısının altında üstatları Sa'leb ve Müberred ile Câhiz'in eserlerinde yer alan teşbihin tanımı, çeşitleri ve edebî değerine dair teorik bilgilerin etkisi bulunduğu görülmektedir. İbnü'l-Mu'tez şiirlerinde teşbihin dışında istiare, cinas, tıbâk, kinaye, mecaz ve tevriye gibi edebî sanatları da başarıyla kullanmış, edebî sanatları ifadeyi güzelleştiren bir vasıta olarak değil amaç kabul eden Ebû Temmâm, Müslim b. Velîd ve Beşşâr b. Bürd gibi muhdes şairleri eleştirmiştir.

İbnü'l-Mu'tezz'in *Urcûze fî târîḫi'l-Muʿtażıd* adlı uzun kasidesi didaktik ve tarihî şiir türünün ilk ve en güzel örneklerindendir. Muvaffak-Billâh hakkındaki kasidesiyle sabah şarabının kötülük ve zararlarını incelediği kasidesi de çok beğenilen didaktik şiirlerindendir. Birçok araştırmacı, "eyyühe's-sâkī ..." ifadesiyle başlayan müveşşahı İbnü'l-Mu'tezz'e nisbet ederek onu müzikalite özelliğiyle bestelenmeye elverişli olan bu şiir türünün öncüsü saymışsa da şiirin, Endülüs'ün İbnü'l-Mu'tezz'i olarak tanınan emîr ve şair Mervân b. Abdurrahman'a veya müveşşahâtı ile ünlü Endülüslü şair İbn Zühr'e ait olması ihtimali daha kuvvetlidir. İbnü'l-Mu'tezz'in, Abbâsî hilâfetine karşı çıkan Ali evlâdı ile bazı dostlarına hitaben yazdığı şiirleri hafif yergiler, sitem ve serzenişler kabilinden olması dolayısıyla muâtebât (itâb) türüne dahildir. Bazı dostlarına yazdığı manzum mektuplarıyla ihvâniyyât türü şiirin de öncülerinden sayılmıştır. Onun *Mükâtebâtü'l-iḫvân bi'ş-şiʿr* adlı bir eseri olduğu kaydedilmektedir. Gençliğin güzellik ve lezzetlerini, ihtiyarlığın acılarını ve dertlerini tasvir ettiği, zamandan ve insandan yakındığı, hayat, ölüm düşüncesi, toplum, zenginlik-yoksulluk, ahlâk ve fazilet gibi temalardan söz ettiği hikemiyyât ve zühdiyyâta dair şiirleri de vardır.

Şiirlerinde gramer, felsefe, kelâm vb. ilimlerin terimleri görüldüğü gibi ney, ud, mizher, mizmâr, veter, dülâb, naûra, def, destbend, sunûc, semâ', tasfik, lehv ü tarab gibi mûsiki alet ve terimlerine de rastlanır (*Dîvân*, II, 214, 234, 255, 277, 287). İmruülkays, Nâbiga ez-Zübyânî, Antere, Ömer b. Ebû Rebîa ve Cerîr b. Atıyye'nin bazı kasidelerine nazîreler (muârazât) kaleme alan İbnü'l-Mu'tezz'in birçok beyti belâgat kitaplarında özellikle teşbih konusunda örnek olarak verilmiştir. İbnü'l-Mu'tez'den etkilenen, şiirlerine nazîre yazan veya onlardan intihalde bulunan şairler arasında İbnü'l-Mu'tez el-Endelüsî, Mervân b. Hakem, Temîm b. Muiz, Küşâcim, Mütenebbî, İbn Vekî', Ve'vâ, İbn Hafâce el-Endelüsî, Ebû Firâs el-Hamdânî ve İbn Senâülmülk sayılabilir.

Nesirde yalın, tabii ve akıcı üslûbu ile Abdülhamîd b. Yahyâ ve İbnü'l-Mukaffa' çizgisini takip eden İbnü'l-Mu'tezz'in Sa'leb, Ahmed b. Hasîb, İbnü'l-Müneccim, Ali b. Mehdî el-İsfahânî, Kāsım b. Ahmed, Ebü't-Tayyib en-Nümeyrî ve Ubeydullah b. Tâhir gibi zamanın edip ve şairlerine yazdığı mektuplarının yanı sıra Sâmerrâ ve Bağdat'ı öven risâleleri de vardır (Ebû İshak el-Husrî, I, 185, 187; II, 445, 565-567; Ahmed Zeki Safvet, IV, 305-313, 344-351).

III. (IX.) yüzyılda müstakil bir disiplin haline gelen edebî tenkidin önemli ustalarından biri olan İbnü'l-Mu'tez şiir ve sanat anlayışında muhafazakârdır ve eski değerlerin korunmasından yanadır. Aynı zamanda, bir edebî parçadaki güzellik-çirkinlik ölçüsünün kurallar ve prensipler değil dil zevki olmasının gerektiği esasına dayanan "intibâiyye" ilkesinin de öncüsüdür. *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâ*'da şairlerle onların şiirlerinin eleştirilerine yer verdiği gibi *Serikātü'ş-şuʿarâʾ* ve *Risâle fî meḥâsini Ebî Temmâm ve mesâvîʾihî* adlı risâlelerinde edebî tenkidin temel meselelerinden olan serika ve intihali, ayrıca şairlerin yaptığı bazı hataları incelemiştir.

İbnü'l-Mu'tez, yüksek düzeyde mûsiki zevk ve kültürüne sahiptir. Gerek *el-Câmiʿ fi'l-ġınâʾ* adlı eserinde gerekse bazı dostlarına yazdığı mektuplarda mûsiki konusunda edebî tenkit anlayışının aksine yenilikçi bir çizgi takip etmiş, bazı nağme ve notaların değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, İbnü'l-Mu'tezz'in mûsiki sanatı ve nağmeler hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtir ve onun kendi şiirlerinden yaptığı dokuz besteden söz eder (*el-Eġānî*, IX, 142; X, 276).

Eserleri. 1. *el-Bedîʿ*. Arap belâgatına ve edebî sanatlara dair kaleme alınmış ilk müstakil eserdir. Kitapta on sekiz edebî (bedîî) sanat âyet, hadis, sahâbe sözü ve eski şiirden verilen örneklerle açıklanmıştır. Müellif ilk dönem Abbâsî şairlerinden Beşşâr b. Bürd, Müslim b. Velîd, Ebû Nüvâs ve Ebû Temmâm gibi muhdes şairlerin bedîî sanatları yoğun şekilde kullandıklarını ve buna yeni tarz şiir anlamında "bedî'" adını verdiklerini, ancak bu sanatların eski şiirde, Kur'an ve hadislerde de bulunduğunu söyler ve eserini bu görüşleri kanıtlamak için telif ettiğini belirtir (*el-Bedîʿ*, s. 76). Kitapta "istiare, tecnîs, mutâbakat (tıbâk), reddü'l-acüz ale's-sadr, el-mezhebü'l-kelâmî" adlarını verdiği beş türü "temel sanatlar" (usûl) kategorisi altında inceledikten sonra "söz güzellikleri" (mehâsinü'l-kelâm) kategorisi altında on üç sanattan daha söz eder. Onu takip eden Kudâme b. Ca'fer, Ebû Hilâl el-Askerî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, Şerefeddin et-Tîfâşî, İbn Ebü'l-İsba' el-Mısrî gibi belâgat ve bedî' âlimleri bu sanatları 150'ye kadar çıkarmıştır. İlk defa İngilizce geniş bir mukaddimeyle birlikte Ignaty Yulianovich Krachkovsky'nin yayımladığı eser (London 1935) Bağdat (1976) ve Beyrut'ta (1399/1979, 1402/1982) basılmış, Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî tarafından da şerhedilerek yayımlanmıştır (Kahire 1364/1945; Beyrut 1401/1990). **2.** *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâʾ (i'l-muḥdeşîn)*. Asıl adının *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâʾ fî medḥi'l-ḫulefâʾ ve'l-vüzerâʾ* olduğu belirtilen eser, İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâʾ* adlı kitabından sonra türünün ikinci örneğidir. İbnü'l-Mu'tez bu eserinde "yeni şairler" (muhdes / müvelled) adı verilen Abbâsî şairlerini ele almıştır. Kitapta, biyografi ve şiir örnekleri yerine daha çok "keşkül tarzı" denilen ahbâr, nevâdir ve şiir örnekleri halinde, her kaynakta şiirlerine rastlanmayan 132 şairden söz edilmiştir. İbnü'l-Mu'tez, 293 (905-906) yılından sonra kaleme aldığı eserinde şairlere yer yer edebî tenkitler yöneltmiş, bu arada dönemin ünlü şairi İbnü'r-Rûmî'den başka Yahyâ b. Ziyâd el-Hârisî, Dîkülcin gibi aynı devirde yaşayan yirmiden fazla şairi kitabına almamıştır. İngilizce bir mukaddime ve incelemeyle birlikte Abbas İkbal tarafından yayımlanan eseri (London 1939) daha sonra Abdüssettâr Ahmed Ferrâc neşretmiştir (Kahire 1956, 1981). Şerefeddin İbnü'l-Müstevfî kitabı *Muḫtaṣaru Ṭabaḳāti'ş-şuʿarâʾ* adıyla kısaltmıştır (*Ṭabaḳātü's-şuʿarâʾ*, neşredenin girişi, s. 6-7; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 130). **3.** *Kitâbü Seriḳāti'ş-şuʿarâʾ (ve mâ ʿîbe ʿaleyhim)*. Eski şairlerin yeni şairlere üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla yenilerin eskilerden yaptığı çalıntıları ele alan edebî bir tenkittir. Yazar eserde dil ve sanat kusurlarına da temas etmiştir (nşr. Abdülkerîm Habîb, *MMLAÜr.*, X/51 [Amman 1416-1417/1996], s. 167-209). **4.** *Risâle fî meḥâsini Ebî Temmâm ve mesâvi'ihî* (nşr. Abdülkerîm Habîb, *a.g.e.*, XIX/48 [Amman 1415/1995], s. 287-321). **5.** *el-Âdâb*. Hikmetli sözlerle anonim vecizeleri ihtiva eden eserde İbnü'l-Mukaffa' hikemiyyâtının etkisi görülür. Eser Ignaty Yulianovich Krachkovsky (*Le monde orientale*, XVIII [Napoli 1924], s. 56-121; ve müstakil olarak Uppsala 1924; London 1935) ve Sabîh Redîf (Bağdad 1972) tarafından neşredilmiştir. **6.** *Fuṣûlü't-temâşîl fî tebâşîri's-sürûr (Kitâbü'ş-Şarâb)*. 279 (892) yılından sonra kaleme alınan eser ilk defa Kahire'de (1344/1925) basılmış, daha sonraki tabı Cûrc Kanâzi' – Fehd Ebû Hadre (Dımaşk 1410/1989) ve Mekkî es-Seyyid Câsim (Bağdad 1410/1989) yayımlamıştır. **7.** *Urcûze fî târîḫi'l-Muʿtażıd-Billâh*. Mu'tazıd-Billâh döneminin tarihi için belge niteliğinde 417-420 beyitlik bir manzume olup Almanca şerh ve tercümesiyle birlikte Otto Loth (Leipzig 1882) ve Long (*ZDMG*, XL [1886], s. 563-611; XLI [1887], s. 232-279) tarafından neşredilmiş, ayrıca Kahire'de de basılmıştır (1329-1331/1911-1913). **8.** *Resâʾilü İbni'l-Muʿtez fi'n-naḳd ve'l-edeb ve'l-ictimâʿ*. Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî eseri derleyerek uzun bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır (Kahire 1365/1946). **9.** *Dîvân*. İbnü'l-Mu'tezz'in on bölümden oluşan hacimli divanını ilk defa Azîz Zend (I-II, Kahire 1207/1792) ve Corcî Zeydân (Kahire 1891) neşretmiş, daha sonra şerhiyle birlikte Muhyiddin el-Hayyât (Beyrut 1312-1322/1894-1904), Mîşîl Nu'mân (Beyrut 1969) ve Kerem el-Bustânî (Beyrut 1381/1961) tarafından yayımlanmış, Muhammed Bedî' Şerîf geniş bir incelemeyle birlikte ilmî neşrini gerçekleştirmiştir (I-II, Kahire 1977-1978). Ayrıca müellifin öğrencisi Ebû Bekir es-Sûlî rivayetiyle gelen divanı Bernhard Lewin tarafından *Şiʿru (ʿAbdillâh) İbni'l-Muʿtez* adıyla yayımlanmış (III-IV, İstanbul 1945; I-II, İstanbul 1950), Ebû Bekir es-Sûlî, *Kitâbü'l-Evrâḳ* adlı eserinin bir bölümünü İbnü'l-Mu'tezz'in şiirlerinden yaptığı seçmelere ayırmıştır (London 1355/1936, s. 126-143). **10.** *el-Fuṣûlü ('ṣ-ṣıġāri) 'l-ḳıṣâr*. Hikemiyyât, ahlâk, âdâb ve siyaset gibi konulara dair anonim sözlerden derlenen eser 274'ten (887) önce yazılmış olup *er-Resâʾil*'in içinde yer almaktadır (s. 64-76).

İbnü'l-Mu'tezz'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Eşʿârü'l-mülûk; Ḳaṣîde; Muḫtârât min ḥikemiyyâtı İbni'l-Muʿtez* (*el-Fuṣûlü'l-ḳıṣâr*'dan yapılmış seçmeler olmalıdır; bk. *GAL Suppl.*, I, 128); *Bâbü'l-ḳavl fi'ş-şarâbi'l-ebyaż* (*Fuṣûlü't-temâşîl*'inden bir bölüm olmalıdır); *Aḫbâru Şâriye el-Muġanniye* (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, XVI, 4; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, II, 614); *Aḫbâru ʿArîb el-Muġanniye* (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, XVIII, 177); *Risâle fî medḥi'd-dünyâ* (İbn Ma'sûm, II, 374-375); *Kitâbü'z-Zehr ve'r-riyâż; Tehẕîbü Muḫtaṣarı mâ yestaʿmilühü'l-kâtib li'bn Hübeyre el-Esedî* (İbnü'l-Kıftî, II, 85); *el-Câmiʿ fî(aḥkâmi)'l-ġınâʾ* (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, X, 276); *Kitâbü'ş-Şayd bi'l-cevâriḥ (Kitâbü'l-Cevâriḥ ve'ş-şayd); Ḥalyü'l-aḫbâr.*

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedîʿ* (nşr. I. Y. Krachkovsky), London 1935, tür.yer.; *a.e.* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1401/1990, s. 76; a.mlf., *Dîvân* (nşr. M. Bedî' Şerîf), Kahire 1977-78, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 9-209; a.mlf., *er-Resâʾil* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1365/1946, neşredenin girişi, s. 1-46; a.mlf., *Ṭabaḳātü'ş-şuʿarâʾ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1981, neşredenin girişi, s. 5-16; *a.e.* (nşr. Abbas İkbâl), London 1939, neşredenin girişi, s. 1-87; a.mlf., *Fuṣûlü't-temâşîl* (nşr. C. Kanâzi' – Fehd Ebû Hadre), Dımaşk 1410/1989, neşredenin girişi, s. 3-12; Buhtürî, *Dîvân* (nşr. H. Kâmil es-Sayrafî), Kahire 1963, I, 614-616, 670-673; Ya'kûbî, *Târîḫ*, II, 504-505; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), X, 140-141; XI, 404-405; Ebû Bekir es-Sûlî, *el-Evrâḳ* (nşr. G. Hiversden), London 1355/1936, s. 107-296; Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb* (Abdülhamîd), IV, 203, 362-363; a.mlf., *et-Tenbîh*, s. 343; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġānî*, IX, 142, 318-320; X, 218, 274-286; XVI, 3-16; XVIII, 177; Âmidî, *el-Muvâzene* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1363/1944, s. 34, 69, 241, 246, 268; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn* (nşr. M. Ebü'l-Fazl), Kahire 1373/1954, s. 122-125; Merzübânî, *Muʿcemü'ş-şuʿarâʾ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1379/1960, s. 400-401; a.mlf., *el-Müveşşaḥ* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1385/

1965, s. 32, 41, 51, 277-287; Ebû Ali et-Tenûhî, *el-Ferec baʿde'ş-şidde* (nşr. Abbûd eş-Şâlecî), Beyrut 1398/1978, I, 61; II, 90-100; IV, 110-111; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beṣâʾir* (nşr. İbrâhim el-Kîlânî), Dımaşk, ts. (Mektebetü'l-atlasî), II, 614, 637, 698; IV, 157; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 5-9; Seâlibî, *et-Tevfîḳ li't-telfîḳ* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Dımaşk 1403/1983, s. 141, 208-209; a.mlf., *Ṣimârü'l-ḳulûb* (nşr. Muhammed Ebû Şâdî), Kahire 1326, s. 150-152, 182; Hilâl es-Sâbî, *el-Vüzerâʾ* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1958, s. 130-131; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb* (Zeki Mübârek v.dğr.), Kahire 1372/1953, I, 185, 187; II, 445, 540, 565-567; III, 693-694, 790-791, 854-855; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd*, II, 125; X, 95-101; Yâkūt, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, III, 46-49; XVII, 144-145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 9-10, 14-19; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 960; II, 107-111, 264, 266; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 239-246; Kaşkaşendî, *Subḥu'l-aʿşâ* (Şemseddin), I, 442; II, 98; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebîʿ* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Necef 1388/1968, II, 374-375; O. Loth, *Über Leben und Werke des ʿAbdallah Ibn al-Muʿtazz*, Leipzig 1882, tür.yer.; Zeki Mübârek, *en-Neṣrü'l-fennî fi'l-ḳarni'r-râbiʿ*, Beyrut 1352/1934, I, 98-99; Brockelmann, *GAL*, I, 80-81; *Suppl.*, I, 128-130; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *et-Teşbîh fî şiʿri İbni'r-Rûmî ve'bni'l-Muʿtez*, Kahire 1948; a.mlf., *İbnü'l-Muʿtez ve türâṣüh*, Beyrut 1411/1991; Abdülazîz Seyyid el-Ehl, *ʿAbdullâh İbnü'l-Muʿtez*, Beyrut 1951; Ahmed Kemâl Zeki, *İbnü'l-Muʿtez el-ʿAbbâsî*, Kahire 1964; S. A. Bonebakker, "Reflection on the Kitāb al-Badīʿ of Ibn al-Muʿtazz", *Atti del terzo congresso di studi arabi e islamici ravello 16 Septembre 1966*, Napoli 1967, s. 191-209; a.mlf., "Ibn al-Muʿtazz and the Badīʿ on Introduction", *Annali*, XLI/4, Napoli 1981, s. 561-595; Şevkī Dayf, *el-Fen ve meẕâhibüh*, Kahire 1976, s. 108, 262-275; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü resâʾili'l-ʿArab fî ʿuṣûri'l-ʿArabiyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), IV, 305-313, 344-351; M. Abdülazîz el-Küfrâvî, *ʿAbdullâh İbnü'l-Muʿtez el-ʿAbbâsî*, Kahire, ts. (Mektebetü nehdati Mısr); İhsan Abbas, *Târîḫu'n-naḳdi'l-edebî ʿinde'l-ʿArab*, Beyrut 1401/1981, s. 115-123; Fehd Ebû Hadre, *İbnü'l-Muʿtez*, Akkâ 1981; Ahmed Seyyid Muhammed, *Naḳâʾiżu İbni'l-Muʿtez ve Temîm b. el-Muʿiz*, Kahire 1981; Ömer Ferruh, *Târîḫu'l-edeb*, II, 377-381; ayrıca bk. tür.yer.; Cebrâîl Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkü'ş-şuʿarâʾ*, Beyrut 1981, s. 147-166; Tâhâ Hüseyin, *Min Târîḫi'l-edebi'l-ʿArabî*, Beyrut 1982, II, 391-396; Abdullah Useylân, *el-Bedîʿ li'bni'l-Muʿtez*, Riyad 1403/1983, tür.yer.; C. Zeydân, *Âdâb*, II, 164-166; Mustafa eş-Şek'a, *eş-Şiʿr ve'ş-şuʿarâʾ*, Beyrut 1986, s. 740-790; Gassûb Hamîs, *ʿAbdullâh İbnü'l-Muʿtez şâʿiren*, Katar 1406/1986, tür.yer.; Rukayye İbrâhim Ahmed, *Ḫilâfetü'l-Hâşimiyyîn*, Kahire 1987, tür.yer.; Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, *Şuʿarâʾ ʿAbbâsiyyûn*, Beyrut 1407/1987, II, tür.yer.; a.mlf., "Ḥavle Dîvâni'l-emîr ʿAbdillâh b. el-Muʿtez", *el-Mevrid*, X/3-4, Bağdad 1981, s. 503-530; a.mlf., "el-Ḳırâʾa fî kitâbi Fuṣûli't-temâŝîl", *a.e.*, XIX/1 (1990), s. 256-268; M. Rızâ Mürüvvet, *ʿAbdullâh İbnü'l-Muʿtez*, Beyrut 1411/1990; Ali Şelak, *Merâḥilü teṭavvuri'n-neṣri'l-ʿArabî*, Beyrut 1992, II, 293-298; Naîm Kassâb, *İbnü'l-Muʿtez*, Beyrut 1995; a.mlf., "Muʿtaḍıd ...", *ZDMG*, XL (1886), s. 563-611; XLI (1887), s. 232-279; Şefîk Cebrî, "Kitâbü'l-Bedîʿ", *MMİADm.*, XVI/1-2 (1941), s. 77-78; Selîm Kahvecî, "el-Ġınâʾ ve eṣeruhû fî şiʿri İbni'l-Muʿtez", *Ḥavliyyât: Ferʿu'l-âdâbi'l-ʿArabiyye*, III, Beyrut 1985, s. 49-63; Mâcide Hammûd, "ʿAbdullâh İbnü'l-Muʿtez en-nâḳıdü'l-mübdiʿ", *el-Maʿrife*, XXXI/346 (1992), s. 162-177; C. C. Torrey – [Ahmed Ateş], "İbnülmu'tez", *İA*, V/2, s. 868-870; B. Lewin, "Ibn al-Muʿtazz", *EI²* (Fr.), III, 916-917; M. Ali Lisânî Fişârekî, "İbn Muʿtez", *DMBİ*, IV, 632-641.

İsmail Durmuş

İBNÜ'l-MUVAKKİT

(ابن الموقّت)

Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Merrâküşî (1894-1949)

Âlim ve muvakkit.

Merakeş'te doğdu. Babası bu şehirdeki İbn Yûsuf Camii'nde muvakkitlik yaptığı için İbnü'l-Muvakkit diye tanındı; daha sonra aynı görevi üstlenince Muvakkit lakabıyla da anıldı. İlk öğrenimini, babasının yönlendirmesiyle tasavvuf ehli âlimlerin ders verdiği medreselerde tamamladı ve hocalarından çok etkilendi. İbnü'l-Muvakkit, telif faaliyetine Faslı tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini yazmakla başladı ve 1917-1929 yılları arasında kaleme aldığı dört eseriyle adını duyurdu. Bu alanda aralarında İbn Asker el-Mağribî, İbnü'l-Kādî ve Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî'nin de bulunduğu Mağrib'in meşhur biyografi yazarlarının metoduna uymuş ve onların geleneksel çizgisini devam ettirmiştir. Daha sonra Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ gibi İslâmî ıslah hareketi mensuplarının eserleriyle Muhammed Hâfız İbrâhim ve Muhammed el-Müveyhilî'nin hiciv ağırlıklı romanlarını okuyunca onlardan etkilendi. Bu âni değişikliğin ardından, geleneksel İslâm anlayışını sürdüren muhafazakâr ulemâya karşı ıslahatçıların yanında yer aldı ve onların yürüttüğü mücadeleyi heyecanla savundu. Ölümüne kadar tarikatlara, dervişlere, kadılara, kāidlere ve bozulduğuna inandığı bütün kurumların mensuplarına cephe aldı; özellikle yazılarında Cezayir'de sömürgeciliğe karşı bağımsızlık savaşına katılan birkaçı hariç tarikatların tamamını hedef edindi ve devamlı surette müslümanları Selefiyye çizgisine, Kur'an'a ve sahih sünnete dönmeye çağırdı. Avrupalı sömürgecilerin hayat tarzını benimseyen müslümanları da şiddetle eleştiriyor, yazdığı risâlelerde bir yandan onları, bir yandan gelenekçi âlimleri tenkit ediyordu. 1947'de gittiği hacdan dönüşünde kendini ibadete verdi ve 30 Kasım 1949'da Merakeş'te vefat etti.

Eserleri. İbnü'l-Muvakkit'in eserleri düşünce ve fikir yapısında meydana gelen değişikliğe göre iki grupta toplanmakta olup başlıcaları şunlardır: **1.** *es-Saʿâdetü'l-ebediyye fi't-taʿrîf bi-meşâhiri'l-ḥażreti'l-Merrâküşiyye* (I-II, Dârülbeyzâ 1917-1918; Kahire 1953). Müellifin en meşhur eseridir. **2.** *Taʿṭîrü'l-enfâs fi't-taʿrîf bi-Şeyḫ Ebi'l-ʿAbbâs es-Sebtî* (Fas 1918). Merakeş'te medfun yedi önemli şahsiyetten biri olan velî Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî'nin biyografisidir. **3.** *İẓhârü'l-meḥâmid fi't-taʿrîf bi-mevlânâ el-vâlid* (*Taʿṭîrü'l-enfâs*'ın hâmişinde, Fas 1918). 1911'de vefat eden babası Muhammed b. Abdullah'ın hayatını anlatmaktadır. **4.** *el-İnbisâṭ bi-telḫîṣi'l-iġtibâṭ* (Kahire 1928). Sîdî Muhammed Bû Cendâr'ın *Kitâbü'l-İġtibâṭ bi-terâcimi aʿlâmi'r-Ribâṭ* adlı eserinin bir özetidir. **5.** *el-Keşf ve't-tibyân ʿan ḥâli ehli'z-zamân* (Kahire 1932). Islahatçı fikrî yapısını sergilediği, müslüman toplumunun her kesiminde işlenen kötülükleri, ortaya çıkarılan bid'at ve hurafeleri ve Batılı hayat tarzını tenkit ettiği eseridir; özellikle müslümanların içine düştüğü çöküntünün en önemli sebebinin bid'at ve hurafelerin yayılması olduğu tezini işler. **6.** *er-Riḥletü'l-Merrâküşiyye (Mirʾâtü'l-mesâviʾi'l-vaḳtiyye, es-Seyfü'l-meslûl ʿale'l-muʿâriż ʿan sünneti'r-Resûl)* (Kahire 1933). Merakeş'te yaşayan halkın bid'atlarını ve İslâm'a aykırı âdetlerini iki şahsı konuşturarak eleştirdiği eseridir. **7.** *el-İstibṣâr fî ẕikri'l-ḥavâdiṣi'l-emṣâr* (Kahire, ts.). **8.** *Mecmûʿatü'l-yevâḳîti'l-ʿaṣriyye* (*el-İstibṣâr* ile birlikte yayımlanmıştır). **9.** *el-Muʿrib ʿan meşâhîri müdüni'l-Maġrib* (Kahire 1349).

Abdüsselâm b. Abdülkādir İbn Sûde müellifin şu eserlerinden de bahseder: *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-mülûk fî tercemeti meşâhiri'l-mülûk* (1929'da tamamlanmıştır), *el-ʿİnâyetü'r-rabbâniyye fi't-taʿrîf bi-şüyûḫinâ min ḥâżihi'l-ḥażreti'l-Merrâküşiyye* (hocalarını tanıttığı bir fihristtir), *İrşâdü'ş-şeyḫ ve'ş-şâriḫ bi-mülaḫḫaṣi baʿżi't-tevârîḫ*, *eż-Żiyâʾü'l-münteşir fî aʿyâni'l-ḳurûni'l-ûlâ ile'r-râbiʿ ʿaşer*, *Netâʾicü'l-efkâri'l-ḥaḳḳıyye fî medḥi'ṭ-ṭarîḳati'l-Fetḥiyye*, *Meʿâricü'l-münâ ve'l-emânî fi't-taʿrîf bi-şeyḫine'l-Ḳuṭb Mevlânâ Fetḥillâh el-Bennânî* (Hocası ve şeyhi Ebü'l-Fazl Fethullah b. Ebû Bekir el-Bennânî'nin tarikatı hakkında yazdığı şiirlerini topladığı divanıdır), *Rûḥu'l-yaḳîn fî baʿżı mezâyâ Seyyidi'l-müttaḳîn* (*Delîlü müʾerriḫi'l-Maġribi'l-aḳṣâ*, I, 58, 168, 225, 245, 278; II, 306, 413).